

Скоромний Д. А.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ

СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

JUSTICE IN THE LEGAL DIMENSION

Зміст ідеї справедливості є мінливим та залежить від певних історичних періодів. По мірі розвитку людства він набуває все більш прогресивного наповнення та відображає еволюцію поглядів людей на правила раціонального співіснування між собою. Попри це саме розуміння справедливості є суб'єктивним. Тож на передній план виходить питання можливості сформулювати його стале розуміння, де консенсус навколо визначення справедливості має бути підкріплено певним механізмом його реалізації та примусу, що зумовлює нормативний характер закріплення такого механізму.

Дослідивши підходи до розуміння справедливості та врахувавши сучасний стан розвитку суспільства з його інститутами, ми пропонуємо виокремлювати чотири критерії справедливості у правовому вимірі. Перший критерій – рівність. Він застосовується в розумінні однакових базових (природних) прав, свобод і обов'язків кожної людини та громадянина, що співіснують у певному соціумі. Також рівність означає однакові можливості скористатися правами та втілити у життя власні інтереси. Другий критерій справедливості у правовому вимірі ми умовно назвемо відмінністю. Він покликаний вирішувати питання застосування вимоги справедливості в певних ситуаціях правової невизначеності (спору). Третім критерієм можна назвати морально-етичний складник справедливості, що у правовому вимірі втілюється в ідеї гуманізму. Четвертий критерій справедливості у правовому вимірі відображає якісний рівень взаємодії всіх інститутів суспільства на шляху до забезпечення справедливого регулювання суспільних відносин і має назву системного.

Справедливість у праві проявляється, виходячи з декількох правових площин, через вертикальні (ієрархічні) та горизонтальні зв'язки. Вертикальні (ієрархічні) зв'язки відображають розвиток та конкретизацію ідеї справедливості із загальноправового рівня до безпосередньо окремих інститутів та приписів тієї чи іншої галузі права. Горизонтальні зв'язки розкривають справедливість як результат взаємодії певних галузей права на шляху до виконання завдань, що ставляться перед ними.

Ключові слова: погляди мислителів із приводу справедливості, справедливість у праві, критерії справедливості, рівні справедливості, визначення справедливості у правовому вимірі.

The content of the idea of justice is variable and depends on certain historical periods. As humanity develops, it becomes more and more progressive and reflects the evolution of people's views on the rules of rational coexistence. Nevertheless, the understanding of justice is subjective. Therefore, the question arises of the possibility of formulating a stable understanding of it, where the consensus around the definition of justice must be supported by a certain mechanism for its implementation and coercion, which determines the normative nature of the fixing of such mechanism.

Having examined approaches to understanding justice and taking into account the current state of development of society and its institutions, we propose to distinguish the following four criteria of justice in the legal dimension. The first criterion is equality. It is applied in the understanding of the same basic (natural) rights, freedoms and responsibilities of each person and citizen co-existing in a particular society. Equality also means equal opportunities to exercise rights and to realize one's own interests. The second criterion of justice in the legal dimension we will conditionally call difference. It aims to solve the application demands of justice in certain situations of legal uncertainty (dispute). The third criterion is the moral and ethical component of justice, which in legal dimension is embodied in the idea of humanism. The fourth criterion of fairness in the legal dimension reflects the quality level of interaction of all institutions of society on the way to ensuring fair regulation of public relations and is called systemic.

Justice in law manifests itself from several legal planes through vertical (hierarchical) and horizontal connections. Vertical (hierarchical) relationships reflect the development and refinement of the idea of justice from the common law level to directly separate institutions and prescriptions of a particular field of law. Horizontal connections - disclosed justice as a result of the interaction of certain areas of the law towards the tasks imposed on them.

Key words: the views of thinkers about justice, justice in law, criteria of justice, levels of justice, definition of justice in the legal dimension.

Ідея справедливості відіграє ключову роль у житті будь-якого суспільства. Вона є запорукою злагодженого співіснування людей та впливає на всі процеси як у середині соціуму, так і виходить за його межі під час взаємодії з іншими націями та культурами. Визначальною є справедливість і в питаннях держави та державності. Ще Аристотель писав: «Головна причина краху імперій і аристократій пов'язана з відхиленням самого їх державного устрою від справедливості». Вона покликана створити сприятливі умови для розвитку певного соціуму та набуває особливої актуальності в перехідні періоди існування суспільства і держави [1, с. 123].

Темі справедливості було присвячено багато наукових робіт, авторами яких є: Н.В. Воронкова, А.Л. В'язов, О.С. Горелик, О.П. Дзьобань, Е.В. Кабышева, Дж. Ролз, Є.М. Мануйлов, В.В. Марчук, М.О. Медведева та ін. Однак, попри значну кількість наукових досліджень, що присвячені згадуваній темі, проблема справедливості й у наші дні продовжує залишатися досить актуальною. Зокрема, як стверджують О.П. Дзьобань та Є.М. Мануйлов, сьогодні, коли світ відчуває зростання агресії і значне поширення насильницьких способів вирішення соціально-політичних проблем, прагнення до розвитку теорії справедливості, яка б змогла обґрунтувати

ти морально-правову систему життєвих цінностей і пріоритетів, є цілком закономірним і нагальним.

Особливої актуальності дослідження ідеї справедливості у правовому вимірі набуває в умовах формування громадянського суспільства в Україні, розвитку країни як демократичної та правової держави, що сповідує фундаментальні європейські цінності, основою яких є справедливість [2, с. 102].

Мета статті – дослідити судження мислителів стосовно справедливості в різні історичні періоди, з'ясувати зміст справедливості у праві, виходячи з характеру її зв'язків, а також виокремити критерії та сформулювати визначення справедливості у правовому вимірі.

Як стверджують О.П. Дзьобань та Є.М. Мануйлов, концептуалізація ідеї справедливості у філософії була розпочата античними мислителями. Вже починаючи з Гесіода і Гомера, вона розглядалася як духовна основа історії, як закон, міра і принцип. Богиня Діке виступала як початок права, правди і справедливості. Згодом уявлення про взаємозв'язок права і справедливості були розвинені у творчості «семи мудреців» (Солона, Пітака, Хілона, Біанта та ін.), які стверджували, що в усьому треба знати міру і середину. Саме це і вважалося істинною справедливістю і моральною основою поведінки людей. Піфагор та його послідовники були авторами положення, згідно з яким справедливість полягає у відплаті іншому рівним. Згідно з ученням піфагорійців, справедливість – це відплата рівного за рівне, слідування божеству і громадянським правилам. Цінність справедливості вбачалася у тому, що вона забезпечувала гармонію життя полісу [2, с. 103; 3, с. 27–28].

У Демокріта Всесвіт підпорядкований принципу причинності. Однією з підстав усього, що відбувається, є необхідність, яка у свою чергу визначається як доля і справедливість. Згідно з поглядами мислителя, справедливість полягає не в мінливих, відносних поглядах людей, а у виразі об'єктивних, природних обставин. Його теза звучить так: «Несправедливо те, що протирічить природі». Звідси, відповідність природі – це і є критерій справедливості в етиці, політиці та законодавстві. Таким чином, у ранній грецькій філософії панувала думка, що справедливість має онтологічну природу і становить основу людського буття [2, с. 103; 3, с. 28; 4, с. 9].

Розроблена Демокрітом проблематика природного походження справедливості отримала подальший розвиток в ученнях софістів, Сократа, Платона, Аристотеля та ін. Так, на думку Сократа, справедливість є чеснотою та прівірюється до мудрості. Для мислителя епічне, правове і політичне в справедливості є невіддільними, а сама справедливість є не просто критерієм законності, вона по суті їй тотожна. Послідовником його ідей був Платон. На його думку, справедливість є однією з чотирьох чеснот ідеальної держави. З іншого боку, справедливість передбачає певну рівність. Ця рівність може бути двох видів – арифметична (рівність міри, ваги і кількості) і геометрична (рівність гідності і чеснот) [1, с. 121; 3, с. 28].

Ідея справедливості як соціальної цінності набула свого розвитку в працях Аристотеля. З усіх античних мислителів саме він створив найбільш піднесену концепцію справедливості. Її підґрунтям виступає моральність, яка представляє собою рівноправність, поміркованість і законослухняні дії. Центральним поняттям, що характеризує справедливість, є домірність. Справедливість у такому аспекті розглядається як етична чеснота й нерозривно пов'язується з дотриманням законів. Більше того, як стверджував філософ, людина, що рухома справедливістю як складовою частиною її сутності, дотримуватиметься винятково справедливого закону, а несправедливий ігноруватиме. Сама ж можливість існування справедливості зумовлена наявністю відносин між нерівними людьми. Таким чином, головною характеристикою справедливості і в онтологічному, і в соціально-ціннісному аспектах виступає домірність як принцип організації розумної рівноваги [2, с. 103–104; 3, с. 28].

Згодом, беручи за основу вчення Аристотеля, справедливість стали ділити на два види: врівноважуючу (зрівнювальну) і розподіляючу. Критерієм першої виступає арифметична рівність, а застосовується вона у сфері цивільно-правових угод, відшкодування збитку, злочину і покарання. Друга передбачає розподіл всього, що можна розділити між членами суспільства (влада, багатство, почесті). При цьому можливо як рівне, так і нерівне наділення цими благами [3, с. 28].

Багато з ідей Аристотеля отримали подальший розвиток в епоху пізньої класики – третього етапу античної філософії. Так, одним із представників цієї епохи, який зосередив увагу на прояві справедливості в суспільстві та праві, був Епікур. Відповідно до його вчення, справедливість носить договірний характер. Конкретний зміст поняття «справедливість» мінливе, проте незмінним залишається принцип справедливості: «Загалом, справедливість для всіх одна і та ж, тому що вона є чимось корисним у відносинах людей один з одним» [3, с. 28–29].

Головна особливість філософських учень епохи Середньовіччя полягає в їхній теоцентричності. Принцип теоцентризму, розкритий як Августином, так й Фомаю Аквінським, розглядав Бога як центр світобудови і головного хранителя світового і соціального порядку. Завдяки божественному заступництву соціальне життя людей не перетворювалася в хаос, а людина успішно могла боротись зі спокусами, що спонукали її на шляху вад і злочинів. Таким чином, у земних умовах церква виступала єдиним провідником божественної справедливості [3, с. 29].

У ході виникнення і розвитку капіталістичних відносин на зміну теологічному праворозумінню прийшло юридичне пояснення права і справедливості. Розуміння справедливості в значенні пропорційності (рівне – рівним, нерівне – нерівним) було обґрунтовано у працях основоположників європейської філософії права – Г. Гроція, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. Запропонована ними концепція «при-

родного права» включає положення про справедливість як основні права. А право при цьому не повинне суперечити справедливості [2, с. 104; 3, с. 29].

Поряд із політико-правовим аспектом розуміння справедливості як соціального явища широке поширення одержало її розуміння як моральної категорії. І. Кант повністю відносив її до сфери етики та порівнював із проявом морального обов'язку (боргу). В основному як моральну категорію, що найбільш тісно пов'язана з проблемою свободи, розглядав справедливість і Гегель. Він вважав, що феномен справедливості реалізується там, де мораль індивіда переростає в моральність спільноти (сім'ї, громадянського суспільства, держави) як результат перетворення вільної волі людини. Ґрунтуючись на ідеї держави як моральної спільноти людей, Гегель визнавав за необхідне панування в ньому права у вигляді політичної норми справедливості. Будь-яка ідея людини, будучи, згідно з її поглядами, єдністю буття і поняття, містить у собі практичне ставлення до навколишньої дійсності: оцінку явищ як цінних, корисних або, навпаки, шкідливих, небезпечних для певного індивіда, класу, суспільства. Тому громадські закономірності відображаються в ідеї справедливості під певним споживчо-ціннісним кутом зору, заломлюючись через класові, групові і навіть особисті інтереси. У цьому полягає її аксіологічний компонент [3, с. 29; 4, с. 12].

Ідея рівності яскраво виражена в більшості напрямів сучасної соціогуманітарної думки – лібералізмі, комунітаризмі, лібертаризмі. Ці підходи до визначення справедливості визнають нерозривну єдність рівності і справедливості, але розходяться в інтерпретації цих понять. Неоліберальна концепція передбачає розуміння справедливості як чесної рівності можливостей і гарантованого соціального мінімуму. Представники лібертаризму визначають справедливість як рівність вільних індивідів, а індивідуальну свободу вбачають насамперед у безперешкодному веденні економічної (господарської) діяльності. Для комунітаристів справедливістю є рівний розподіл соціальних благ і рівне соціальне визнання. Спільним для наведених теорій є закріплення нормативного критерію справедливості, прийнятого на основі раціонального консенсусу між усіма членами суспільства [2, с. 104, 109].

Таким чином, прослідковується зв'язок зміни уявлень про справедливість із тим чи іншим етапом розвитку певного суспільства в історії та зміною поглядів людей на правила раціонального співіснування між собою. Попри певні розбіжності, що виникали з приводу з'ясування сутності такої категорії, як справедливість, жоден зі згаданих підходів не розглядав її у відриві від суспільства (поза ним), що пояснюється тісним зв'язком із соціумом. Справедливість, будучи морально-етичною категорією, відіграє роль певного соціального регулятора, що спрямований на згладжування «гострих кутів» між індивідами (групами індивідів), враховуючи їх нерівне становище (в економічному, політичному та інших аспектах) у суспільстві.

Водночас необхідно мати на увазі, що справедливість як явище моральної свідомості і як сутнісне відображення суспільних відносин зумовлені соціально-економічними умовами життя суспільства. Примітна в цьому зв'язку думка Ф. Енгельса: «Справедливість греків і римлян знаходила справедливим рабство. Натомість справедливість буржуа 1789 р. вимагала усунення феодалізму через його несправедливість» [1, с. 122].

Отже, як стверджує С.В. Околіта, справедливість можна визначити як категорію, що віддзеркалює взаємодію економіки, політики, права та моралі. Оцінка взаємодії відбувається у двосторонньому напрямі: з точки зору матеріального і нормативно-ціннісного компонентів. В узагальненому вигляді справедливість визначається як прийнятий суспільством, морально виправданий та коректний еталон для порівняння дій чи поведінки певного соціального суб'єкта та відповідної віддачі за них із боку інших індивідів або суспільства загалом. Тож дотримання справедливості сприяє як стабільності, так і динаміці відносин відповідного типу, котрі фактично оцінюються на кожному етапі суспільного розвитку з точки зору їхньої корисності. Тому можна говорити про можливість одночасного існування різних уявлень про справедливе та несправедливе, котрі змінюються під впливом соціальних процесів [5].

Попри це, як наголошує Т.М. Клименко, ще мислителі стародавнього світу (Платон, Аристотель та ін.) звертали увагу на те, що саме розуміння справедливості є суб'єктивним. Воно формується в кожній людині індивідуально, з огляду на власні прагнення, потреби та особисте розуміння справедливого і несправедливого. Звідси, як стверджував Епікур, конкретний зміст поняття «справедливість» мінливий, проте незмінним залишається його принцип [3, с. 29; 6, с. 314–315]. Таким чином, на передній план виходить питання можливості сформулювати відносно сталі розуміння справедливості для певного соціуму, де всі (або більшість) представників такого колективу мали би спільне уявлення про справедливість у контексті правил співіснування. Більше того, такий консенсус стосовно розуміння справедливості має бути підкріплено певним механізмом його реалізації та примусу у випадку небажання добровільного втілення у життя, що зумовлює нормативний характер закріплення такого механізму. На наше переконання, найбільш природним способом вироблення спільного розуміння справедливості в межах певного колективу є саме шлях раціонального консенсусу між усіма членами суспільства (їх більшістю), втілений у суспільному договорі.

Таким чином, як стверджує Т.М. Клименко, справедливість є певним компромісом інтересів окремих людей, соціальних груп, бо саме знаходження останнього і становить сутність управління суспільством у сучасних умовах. Тому можна з упевненістю говорити, що функції права як засобу соціального компромісу в суспільстві повністю відповідають природі справедливості. З огляду на це справедливість можна розглядати в широкому і вузькому розумін-

ні. У широкому розумінні – це філософсько-етична категорія, що відображає багатоплановість суспільно-економічних зв'язків і відносин між людьми. У вузькому розумінні справедливості можна вважати правовою категорією [6, с. 315–317].

Давайте більш детально зупинимось на висвітленні справедливості саме як правової категорії, а точніше, спробуємо сформулювати критерії справедливості у праві. Як ми уже зазначали, поняття справедливості має тісний зв'язок з економічними, політичними, морально-етичними та правовими процесами, що відбуваються в суспільстві на певному етапі його розвитку. При цьому, говорячи про правовий аспект справедливості, не можна забувати про інші його виміри (економічні, політичні, етичні та історичні), адже вони є складниками однієї системи і являють собою результат їх взаємодії, визначаючи відповідні критерії справедливості правових категорій.

Отже, дослідивши зазначені підходи до розуміння справедливості та враховуючи сучасний стан розвитку суспільства з його інститутами, ми пропонуємо виокремлювати такі чотири критерії справедливості у правовому вимірі. *Перший критерій – рівність*. Цей критерій застосовується у розумінні однакових базових (можна сказати природних) прав, свобод та обов'язків кожної людини та громадянина, що співіснують у певному соціумі. Також рівність означає однакові можливості скористатися правами та втілити в життя власні інтереси, при цьому не порушуючи такі ж права і свободи інших індивідів.

Із цього приводу досить влучним є зауваження Дж. Ролза. Зокрема, філософ наголошував на тому, що «ми повинні припустити, що кожен індивід має раціональний план життя, відповідно до обставин, з якими він зіштовхується у своєму житті. Цей план покликаний дати гармонійне задоволення його інтересів <...> Таким чином, кожному гарантована рівна свобода в переслідуванні такого життєвого плану, який йому по душі, поки він не порушує того, що вимагає справедливості» [7, с. 91–92].

Звідси випливає, що вимога рівності у правовому полі передбачає однакову обов'язковість положень законодавства для всіх учасників суспільних відносин та стали практику його застосування. Це проглядається передусім у рівності прав, свобод і обов'язків людини і громадянина (рівноправності), а також рівності перед законом і судом. Рівноправність створює однакові вихідні умови для кожного, де чітко визначено обсяг дозволеної та забороненої законодавством поведінки індивіда, а також визначена міра відповідальності за порушення таких правил.

Також критерій рівності стосується однакового обов'язку нести юридичну відповідальність за свої дії, а відсутність відповідальності певних осіб за правопорушення матиме наслідком порушення вимоги справедливості. Про це йдеться у принципі невідворотності юридичної відповідальності, що водночас не означає невідворотності покарання як такого.

Поруч із цим важливо не допускати дискримінації прав, свобод і законних інтересів осіб як під час закріплення тих чи інших положень законодавства,

так і під час їх застосування. Зокрема, дискримінацію можна констатувати тоді, коли немає об'єктивного й обґрунтованого пояснення запровадження тих чи інших обмежень (необґрунтованих переваг), коли такий дисбаланс прав, свобод та обов'язків неможливо раціонально пояснити виконанням тієї чи іншої легальної мети правового регулювання.

Однаковість правил має на увазі й сталість практики застосування як матеріальних, так і процесуальних положень законодавства, що унормовують суспільні відносини. Такі вимоги містить у собі принцип правової визначеності, котрий, крім однаковості застосування законодавства, звертає увагу ще й на важливість раціонального прогнозування розвитку його положень у ключі повної відповідності нормам права.

Рівні можливості в правовому вимірі означають передбачену законом можливість кожної особи реалізувати свої права, свободи і законні інтереси, а також гарантовану державою відсутність перешкод на шляху до виконання покладених на таких осіб обов'язків. Однак не слід ототожнювати забезпечення рівних можливостей з дискримінацією, адже надання певних переваг особам у зв'язку з їх уразливим (у плані можливостей) порівняно з іншими індивідами станом не породжує нерівність.

Другий критерій справедливості у правовому вимірі ми умовно назовемо відмінністю. Він покликаний вирішувати питання застосування вимоги справедливості у певних «конфліктних» ситуаціях, що можуть скластись під час реалізації індивідами своїх законних прав та інтересів. Тут йдеться про індивідуальний підхід до вирішення кожної конкретної ситуації невизначеності у правовому розумінні (коли оспорується певні права та (або) інтереси окремих індивідів). Справедливе вирішення таких ситуацій передбачає прийняття уповноваженою інстанцією з приводу такого правового «конфлікту» рішення, враховуючи повне та всебічне дослідження всіх обставини, що мають значення для вирішення спору. Таким чином, тут, на відміну від критерія рівності, робиться акцент не на універсальності, а на індивідуальному підході до вирішення спору.

Взаємодія критеріїв рівності та відмінності в контексті справедливості має забезпечувати розумний баланс між рівним вихідним положенням (у плані основних прав, законних інтересів та можливості їх реалізації) кожного індивіда у суспільстві та відмінністю кожної окремої ситуації, що потребує правового вирішення з тим, щоб обмеження таких прав та інтересів не були більшими, ніж це необхідно для реалізації іншими своїх законних можливостей (життєвих планів).

Третім критерієм можна назвати морально-етичний складник справедливості, що у правовому вимірі втілюється в *idei гуманізму*. Безумовно, як стверджує Е.В. Кабишева, поняття справедливості має відповідати критерію моральності. Тому невідповідно вчені стверджують, що моральним, а отже, і справедливим на тепер може вважатися таке явище, яке відповідає прогресивному розвитку суспільства.

Про це прямо говориться в міжнародно-правових актах про права людини. Так, у Декларації соціального прогресу та розвитку, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1969 р., говориться, що соціальний прогрес і розвиток ґрунтуються на повазі гідності та цінності людської особистості, забезпечують розвиток прав людини і соціальної справедливості (ст. 2) [1, с. 122; 8].

Тож гуманізм, визнаючи найвищу цінність людини як особистості, відображає певний рівень розвитку того чи іншого суспільства і являє собою ціннісний зміст відносин між індивідами. Це означає, що взаємини між окремими представниками суспільства не повинні перетинати межу людяності. Гуманність у праві покликана забезпечити людяне, таке, що не принижує честь та гідність, не має на меті завдання страждань, ставлення індивідів один до одного під час реалізації своїх прав та інтересів. Таким чином, людяне ставлення і є тією цінністю, яку право захищає своїми приписами та заохочує як норму суспільних відносин.

Четвертий критерій справедливості у правовому вимірі відображає якісний рівень взаємодії всіх інститутів суспільства на шляху до забезпечення справедливого регулювання суспільних відносин і має назву *системного*. Він покликаний оцінити результат взаємодії всіх ланок системи забезпечення суспільної справедливості в межах права та не обмежується винятково рівністю права та законних інтересів індивідів чи однаковою можливістю їх бути втіленими у життя, неупередженістю чи повнотою врахування всіх обставин ситуації, що потребує вирішення, гуманністю відносин між індивідами під час реалізації свого життєвого плану тощо. Натомість системний критерій оцінює здатність конкретного суспільного механізму (у нашому випадку правового) забезпечити реалізацію ідеї справедливості саме як результат взаємодії всіх елементів системи, де жодний з елементів окремо один від одного не в змозі досягнути цього. Звичайно, кожний суспільний інститут окремо можна і навіть потрібно оцінювати на предмет відповідності вимогам справедливості. Проте спільна робота таких інститутів у межах однієї системи також має відповідати вимогам справедливості.

Із цього приводу абсолютно доречно зауваження зробив Дж. Розл. Мислитель зазначив: «Цілком можливо уявити таку ситуацію, коли соціальна система несправедлива, хоча жоден з її інститутів, взятий окремо, не є несправедливим. Несправедливість є наслідком того, як вони скомбіновані в єдину систему. Один інститут може заохочувати і виправдовувати якраз ті очікування, які заперечуються або ігноруються іншим інститутом. Ці відмінності досить зрозумілі. Вони просто відображають той факт, що в оцінці інститутів ми можемо розглядати їх у широкому або вузькому контекстах» [7, с. 63–64].

Таким чином, продовжуючи риторику Дж. Ролза, системний критерій справедливості у правовому вимірі має на меті висвітлити справедливість тих чи інших правових інститутів суспільства як у вузько-

му, так і широкому контекстах – результат роботи як окремих ланок, так і системи загалом.

Поруч із цим, як стверджує Т.М. Клименко, варто звернути увагу на певну динамічність справедливості та її відносний характер. Науковець наголошує на тому, що необхідно чітко усвідомлювати, що справедливість містить у собі елементи несправедливості, частка яких залежить від рівня розвитку суспільства (правових, моральних, економічних, політичних та інших відносин). З урахуванням цього перед державою та суспільством постає необхідність досягти такого співвідношення цих складників, щоб у підсумку перевага була на користь першого, а не другого, щоб рівень справедливого у врегулюванні суспільних відносин неухильно підвищувався, а несправедливості – так само неухильно йшов на зниження [6, с. 317].

Говорячи про справедливість, також важливо звернути увагу на динамічний характер та відносну сталість критеріїв її визначення у правовому вимірі, що зумовлено природними процесами змін економіки, політичного життя соціуму тощо. Усі еволюційні та революційні процеси всередині суспільства так чи інакше впливають як на загальне уявлення про справедливе чи несправедливе, так і на критерії їх оцінки.

Більше того, як стверджує А.С. Горелік, категорія справедливості може проявлятися на різних рівнях. До найбільш широких відноситься поняття соціальної справедливості, яке охоплює всі сфери соціальної дійсності. Одною з форм її реалізації є справедливість як правовий принцип. Усередині права вона виступає як загальноправовий принцип, галузевий або такий, що є властивим окремим інститутам права. Усі рівні базуються на загальних уявленнях про справедливість, але в міру зменшення рівня їх абстракції виступають у вигляді більш конкретних вимог, що закріплені в законі або втілюються на практиці [9; 10, с. 3].

Таким чином, справедливість у праві потрібно визначати, виходячи з декількох правових площин. Перший вимір можна назвати вертикальним або ієрархічним. Він розкриває розвиток та конкретизацію ідеї справедливості із загальноправового рівня до безпосередньо окремих інститутів та приписів тієї чи іншої галузі права. Другий розкриває справедливість як результат взаємодії певних галузей права на шляху до виконання завдань, що ставляться перед ними. Такий вимір показує горизонтальні зв'язки галузей права та проявляє, так би мовити, синергічну справедливість усіх етапів (стадій) правового регулювання у певній сфері суспільних відносин.

Більш детально імперативні зв'язки справедливості можна показати на трьох рівнях взаємодії: галузевому, національному (державному) та глобальному (міждержавному). Перший рівень проявляє вимоги справедливості, виходячи із завдань, що ставляться перед окремими галузями права, котрі покликані забезпечити урегульованість суспільних відносин, ураховуючи притаманні їм особливості предмета та метода правового регулювання. Національний або державний рівень розкриває справедливість усіх

ланок державної системи, виходячи з критеріїв справедливості окремої держави. Тут йдеться про справедливість нормативних положень основного закону держави – конституції та розвиток її приписів у нормативно-правових актах меншої юридичної сили.

Поруч із цим, як стверджують М.А. Медведева та Н.В. Воронкова, сучасна епоха, орієнтована насамперед на зближення правових і соціальних систем держав, вимагає закріплення універсальної справедливості, в центрі якої будуть знаходитися такі цінності, як життя, власність, честь і гідність, свобода, права людини тощо. Причому всі ці цінності повинні бути офіційно визнані в усіх сферах суспільства. Тільки за допомогою їх вираження справедливість буде вважатися встановленою [3, с. 30].

Цією обставиною і зумовлене виокремлення глобального (міждержавного) рівня у визначенні справедливості. Він являє собою консолідоване ставлення цивілізованого суспільства до того, яким має бути справедливе правове регулювання конкретної сфери суспільних відносин, незалежно від тих чи інших регіональних особливостей певного соціуму. Глобальне уявлення про справедливість правового регулювання може частково або цілком не збігатися з уявленням про неї в тій чи іншій державі в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Проте міждержавний рівень насамперед відіграє роль орієнтира для інших суспільств із тим, щоб вони переймали найкращі напрацювання розвинутих держав. Глобальний рівень набуває все більшої актуальності з огляду на загальносвітові тенденції до глобалізації та «розмивання» кордонів між державами та націями. Це породжує нові виклики, вирішити які можливо лише спільними зусиллями. Саме тому, визна-

чаючи справедливість, слід ураховувати не тільки галузевий і національний рівні, а й міждержавний.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Справедливість у правовому вимірі відіграє роль основоположної (вихідної) ідеї права та має конкретно-історичний характер. Динамічність змін залежить від тих чи інших процесів усередині соціуму (економічних, соціальних тощо) і відображає певний рівень розвитку такого суспільства та його інститутів.

2. Вона проявляється, виходячи з декількох правових площин через вертикальні (ієрархічні) та горизонтальні зв'язки. Вертикальні (ієрархічні) зв'язки відображають розвиток та конкретизацію ідеї справедливості із загальноправового рівня до безпосередньо окремих інститутів та приписів тієї чи іншої галузі права. Такі зв'язки справедливості можна показати на трьох рівнях взаємодії: галузевому, національному (державному) та глобальному (міждержавному). Горизонтальні зв'язки розкривають справедливість як результат взаємодії певних галузей права на шляху до виконання завдань, що ставляться перед ними.

3. Справедливість у правовому вимірі має певні критерії, що втілюються у рівності, індивідуальному підході до вирішення ситуації правової невизначеності (відмінності), гуманності та системному характері.

Серед перспективних напрямів подальших розвідок можна назвати такі: 1) справедливість як вимога кримінальної відповідальності; 2) справедливість запровадження корпоративної кримінальної відповідальності в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кабышева Е.В. Принцип справедливости в системе принципов уголовного права России. *Ленинградский юридический журнал*. 2012. № 4. С. 117–126.
2. Дзьобань О.П., Мануйлов Є.М. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1 (24). С. 102–113.
3. Медведева М.А., Воронкова Н.В. Соотношение категорий «справедливость» и «наказание». *Идеи и идеалы*. 2012. Т. 2. № 2 (12). С. 27–34.
4. Вязов А.Л. Принцип справедливости в современном российском праве и правоприменении: теоретико-правовое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Акад. управления МВД России. Москва, 2001. 26 с. URL: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=103515>.
5. Околіта С.В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.02 ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2000. 18 с.
6. Клименко Т.М. Справедливость как принцип уголовного права. *Общество и право*. 2012. № 3 (40). С. 313–317.
7. Ролз Дж. Теория справедливости : перевод с английского ; науч. ред. издания проф. В.В. Целищев. Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. 507 с.
8. Міжнародний документ «Декларація соціального прогресу та розвитку» ООН від 11 грудня 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116.
9. Марчук В.В. О реализации идеи справедливости при квалификации преступлений. *Право и демократия : межвуз. сб. науч. тр. Белорус. гос. ун-та и др.* 2014. Вып. 25. С. 241–257. URL: <http://elibrary.by/bitstream/123456789/101233/1/Марчук.pdf>.
10. Горелик А.С. Принцип справедливости в уголовном праве: сфера действия и законодательное определение. *Реализация принципа справедливости в правоприменительной деятельности органов уголовной юстиции: сб. науч. ст.* Ярославль : ЯрГУ, 1992. С. 3–13.